

PAISATGES CULTURALS AL REC D'IGUALADA

JOAQUIM SABATÉ

He de dir d'entrada que no conec en profunditat el barri del Rec, malgrat que vaig tenir l'oportunitat de visitar-lo fa quinze anys, ben interessat aleshores per la pervivència de les adoberies.¹ Per això la meva intervenció serà més aviat de caràcter general, ja que hi ha altres ponents que exposaran un possible projecte de futur per al barri. Voldria, però, encoratjar-vos per la magnífica tasca que esteu desplegant per la recuperació d'aquest patrimoni, ja que estic ben convençut que la valorització dels nostres paisatges culturals és quelcom fonamental per al futur de Catalunya.

Deixeu-me dir, també, que la meva formació, però més encara, la meva vocació, és d'arquitecte urbanista. D'ací que el meu interès no sigui simplement reivindicar el valor del llegat patrimonial i reclamar-ne la preservació. Per a això ja hi ha professionals molt ben preparats: historiadors, geògrafs, arqueòlegs, museòlegs. El meu deure com a urbanista, com a professional compromès amb el benestar de les persones i dels territoris on viuen, és posar en valor els recursos que atresoren els paisatges culturals al servei del desplegament local, de la millora de l'educació i de la qualitat de vida d'aquestes persones. El nostre compromís, el nostre esforç, ha d'estar adreçat a convertir-los en llocs on puguin viure amb dignitat.

1. Aquest text és la transcripció de la intervenció de l'autor a la Jornada «Eines de Planificació urbana i desenvolupament local per al barri del Rec», que va tenir lloc a Igualada el 8 de juny propassat. Conserva, doncs, el seu to oral.

Anuncio, doncs, una xerrada sobre paisatges culturals, perquè considero que el barri del Rec és un veritable paisatge cultural, i com a tal ha d'ésser tractat. Però permeteu-me primer que us expliqui una petita història, que ens porta als inicis del segle XIX als Estats Units. Al cap de pocs anys d'haver obtingut la seva independència d'Anglaterra, hi arrenca amb força la revolució industrial i s'hi funden centenars de *colònies industrials*, veritables ciutats en comparació amb les nostres, molt més modestes, però igualment extraordinàries.

Una d'aquestes és Lowell, localitzada a la confluència dels rius Merrimack i Condor. Els seus més de 10 km de canals ens ofereixen una prova de la seva importància. És una de les *company-towns* pioneres i més rellevants, malgrat que no sigui la més gran. Ho és perquè combina el desplegament de la indústria tèxtil amb una voluntat filantròpica, d'esdevenir una comunitat utòpica il·lustrada.

Lowell és molt coneguda per diverses raons més, entre les quals per les notables innovacions tècniques que s'hi van produir. Un exemple seria la turbina *Francis*, inventada allà fa dos segles i que és encara la base dels actuals motors d'aviació. També és una de les primeres comunitats on treballen les dones, o millor dit, les nenes des dels 12 anys. Això que avui ens sembla una absoluta barbaritat, en aquells moments suposa la possibilitat d'emancipar-se d'una vida molt més dura al món rural.

Com tantes altres *company towns*, Lowell va anar evolucionant, primer associada amb la força

de l'aigua, més endavant amb màquines de vapor i finalment amb l'electricitat. Però al llarg del segle XX pateix, com tants altres nuclis industrials, una veritable davallada, un creixent despoblament i empobriment. A poc a poc les fàbriques van tancant i la gent va marxant.

Fins que un bon dia succeeix quelcom ben singular. Un professor explica a classe la revolució industrial i veu la cara d'avorriment dels seus estudiants. De sobte, pensa en quin poc sentit que té fer aquella lliçó tancats en un aula i amb llibres mal il·lustrats, si sortint al carrer, passejant al llarg dels canals i entrant a les fàbriques buides, poden gaudir de la millor exposició viva de les característiques de la revolució industrial.

Fent-ho així, s'adonen que aquelles runes són un veritable tresor. Queden encara molts edificis en peu i força canals. I, amb aquell orgull tant típicament americà, un grup de gent constitueix una associació d'amics de Lowell, i arrenquen els treballs per a la seva recuperació. Encarreguen uns primers esbossos que permeten iniciar la transformació de les velles fàbriques, antigues i atrotinades, per rebre noves activitats.

La recuperació del patrimoni es fonamenta en quelcom ben important, en l'autoestima dels seus habitants, i no pas en la disposició de gran quantitat de recursos. L'estima per aquest patrimoni industrial fa que la ciutadania estigui interessada a defensar-lo i a encoratjar-ne el reaprofitament.

Avui dia, Lowell ha estat capaç d'atreure noves activitats i de crear força llocs de treball. Ha esdevingut una destinació de notable interès per al turisme educatiu i constitueix un bon exemple de com construir un futur sobre un espai sense especials atributs (no destacava per tenir patrimoni fabril de primer nivell). A partir de l'esforç col·lectiu, ha aconseguit esdevenir de nou una ciutat ben pròspera.

Arribats en aquest punt, molts de vosaltres podeu pensar que això només pot passar als Estats Units, en un país ric, amb una societat amb força recursos, i amb un notable esperit comunitari. Però el cert és que a Europa assistim també al

naixement de moltes iniciatives semblants. En diem parcs agraris, miners, arqueològics o industrials. Tots tenen en comú una gestió intel·ligent dels recursos culturals com un dels factors clau per al desplegament local, perquè atrau turisme i inversions, genera activitats i llocs de treball, però molt fonamentalment perquè reforça l'autoestima d'una comunitat.

A CATALUNYA

També a Catalunya en trobem alguns exemples. Fa quinze anys va arrencar un projecte anomenat «L'eix patrimonial del riu Llobregat», que implica força gent i que aixopluga diverses iniciatives, com ara la recuperació del poblat de Sant Corneli a la part alta de Cercs; o la posada en valor de les petites colònies industrials del Llobregat. També a Manresa s'ha fet un important esforç per recuperar la sèquia medieval, o fa anys que es lluita per consolidar el Parc Agrari al Baix Llobregat.

Enfront d'una nova i impossible industrialització, de l'opció d'un turisme de masses o de l'abusiva implantació de parcs temàtics, comprovem com en diversos llocs l'aposta per valoritzar recursos patrimonials suposa un model econòmic més viable, ambientalment més sostenible i socialment més just.

Són uns primers fruits, modestos encara, d'un procés de reactivació d'una conca fluvial a partir de la valorització dels recursos patrimonials. Són petites intervencions, molt modestes, que a més ja veieu que costen molts anys. L'urbanisme no és una cosa de cuina ràpida, més aviat requereix molt de temps, ha d'avançar a foc lent, sumant esforços dia a dia.

Però aquestes i moltes altres experiències ens permeten afirmar que les intervencions en paisatges culturals estan jugant un paper cada cop més important en el desplegament local (i poden fer-ho igualment a Igualada).

Cal posar en relleu que existeixen força experiències que, enfront d'una impossible recupera-

ció de l'activitat industrial, cerquen alternatives i intenten atreure altres tipus d'activitats, com el turisme urbà en les jornades Rec.05, o un turisme cultural i formatiu.

Això ens permet pensar que és factible endegar operacions d'aquest tipus, com ja s'ha demostrat en tants indrets. Però al mateix temps cal ser conscients que estem parlant de coses relativament noves. A tot el món fa tan sols trenta anys que es parla de parcs patrimonials i de paisatges culturals. Cal continuar aprenent de cada iniciativa, ja que es tracta d'un esforç de construcció col·lectiva de coneixement.

EL PAISATGE CULTURAL

Arribats a aquest punt convé aclarir, tot i que sintèticament, què entenem per paisatge cultural. Per al professor Carl Sauer, que va encunyar aquest concepte l'any 1925, paisatge cultural és el resultat de l'acció d'un grup social sobre un paisatge natural.

Nosaltres ho definim con un registre de l'home sobre el territori; un text que es pot escriure i interpretar, tot entenent el territori con una construcció humana. També podríem dir que un paisatge cultural és un àmbit geogràfic associat a un esdeveniment, a una activitat o a un personatge històric, que té a més valors estètics i culturals.

Però utilitzem també una definició menys ortodoxa, però que al grup que treballem plegats fa força anys ens agrada més, perquè és molt simple i entenedora. Diem que un paisatge cultural és l'empremta del treball sobre el territori, un veritable memorial a un treballador desconegut.

Quan parlem d'intervencions en paisatges culturals, o de parcs patrimonials, ho fem d'una experiència encara molt jove i que requereix de nous models de referència, de noves tècniques i instruments. Per això fa quinze anys vàrem dedicar-nos a estudiar, conjuntament amb amics del Massachusetts Institute of Technology, un centenar

de propostes exitoses en paisatges culturals a tot el món. Una de les principals conclusions d'aquest estudi és que ens calen nous models, un nou marc conceptual i instruments d'intervenció específics. En la nostra recerca vam deduir un decàleg de lliçons, algunes de les quals m'agradaria compartir ara amb vosaltres.

La primera lliçó és que els residents constitueixen els principals recursos. Són essencials per al seu futur, tant pels seus coneixements, records i històries, com pel seu entusiasme, un cop reconeixen el valor del patrimoni acumulat.

Els són la veritable i única raó per impulsar una iniciativa, els principals agents interessats a valoritzar el seu patrimoni, a mantenir-lo i adequar-lo. Tan bon punt es reforça la seva autoestima, deixen de sentir-se part d'un territori en crisi per començar a construir un futur sobre aquells recursos. Les millors iniciatives ho reconeixen i incorporen els residents en el seu disseny. El més important, doncs, és reforçar l'autoestima dels residents. Els visitants, els museus i les inversions ja vindran després.

La segona lliçó és que la major part d'iniciatives d'èxit sorgeixen des de la base, són impulsades per agents locals, amants d'un territori i que pretenen posar en valor els seus recursos. Les millors iniciatives es caracteritzen per créixer de baix cap a dalt.

És molt difícil assegurar l'èxit allà on no hi ha agents locals disposats a jugar-hi un paper rellevant. És fonamental l'existència d'aquests personatges, que lluiten per recuperar el seu patrimoni. Sense aquests agents impulsors, resulta quasi impossible abordar la recuperació dels paisatges culturals. No es podrà millorar un territori on no hi ha un terreny abonat, uns agents locals decidits a fer-ho.

A més, qui millor que els mateixos residents demanarà un balanç ajustat entre preservar i modernitzar?

No coincidim amb una visió fonamentalista, que creu que tot s'ha de preservar tal com era, però tampoc no creiem adequat enderrocar tot

el patrimoni en desús i obsolet. Els residents són els qui millor podran valorar l'adequat equilibri entre manteniment i renovació.

En tercer lloc, cal definir amb claredat els objectius bàsics de cada intervenció. El fonamental sol ser integrar, dins d'un estricte respecte pels valors patrimonials, diverses funcions: preservació i actualització del patrimoni; educació, tot reinterpretant el patrimoni i el context en què apareix; i esbarjo, aprofitant respectuosament els recursos. Però no n'hi ha prou amb això, cal fer-ho a partir d'una estreta col·laboració entre administracions i particulars.

Una altra conclusió important és que s'ha de definir un àmbit, i proposar un fil conductor clar del projecte. És a dir, s'ha de explicar una història a partir del patrimoni heretat i documentar-la molt rigorosament. Per això és tan important la feina d'historiadors i documentalistes que recullen les històries que, si no, es perdrien. Quan desapareixen les darreres memòries d'una activitat, perdem un dels tresors més importants.

Cal considerar que el viatge, el guió i la imatge són crítics. Recórrer el territori és l'única manera de conèixer-lo bé i estimar-lo. Però s'ha de recórrer no de qualsevol manera, sinó a aquella velocitat pròpia del moment en què el paisatge va ser creat. Quan passem a 80km/h per l'eix del Llobregat en direcció als Pirineus resulta impossible reconèixer les nostres colònies industrials. Si anem en canvi a la velocitat del tren que a poc a poc s'aproximava a aquelles colònies, sí que les apreciarem. Si, per exemple, anem caminant pels carrers del Rec, sí que el podrem conèixer en detall.

Una altra lliçó és que un parc patrimonial requereix un treball de disseny urbanístic, ja que cal construir-hi una estructura clara. Una estructura que ens digui quan som a dintre i quan a fora, quins camins van unint els diferents recursos patrimonials entre si, com es vinculen els diferents itineraris, com són els centres d'interpretació i els museus, on són les barreres i els límits.

LES ETAPES A SEGUIR

Acabaré resumint algunes etapes que habitualment segueixen els projectes en paisatges culturals arreu del món. En primer lloc, cal evitar que els recursos es malmetin, que desapareguin, que s'ensorrin. Almenys una part del patrimoni es podrà preservar, i potser alguns edificis de dimensions més importats tindran majors dificultats per ser conservats. Cal, doncs, estudiar què és allò que cal conservar per poder-ho reutilitzar posteriorment.

Preservar és molt important i cal fer-ho, però sense portar-ho a situacions límit, com per exemple es va fer a la zona del Delta del Tigre (Buenos Aires), on sorprèn veure la casa de Sarmiento dins una gran gàbia de vidre. Es tracta del lloc de naixement d'un dels prohoms d'Argentina, però la casa, que és de fusta, es trobava en una illa amb molta humitat i per salvar-la se'ls va ocórrer la brillant idea de tancar-la dins d'aquella gàbia.

El següent pas és reutilitzar, i fer-ho imaginativament. No es pot aspirar a recuperar la indústria que ja va desaparèixer, i per això s'ha de pensar a introduir-hi altres activitats. Per exemple, a l'Emscher Park, una antiga siderúrgica, s'hi ha construït un rocòdrom i fins i tot s'hi ha encabint un teatre dins d'uns alts forns.

El pas següent, que molts trobareu obvi, passa per atreure l'atenció de l'opinió pública. Això és ben important, ja que el paisatge industrial no destaca de manera tan evident com una catedral, un palau o uns grans jardins. Estem parlant d'una arquitectura anònima, que no té especials valors artístics, i els seus valors encara no estan instal·lats a la consciència general.

Es tracta, per tant, de fer una feina amb campanyes com les que heu dut a terme en el barri del Rec, amb tota mena de difusió en revistes, pàgines web, etc. Però també cal una feina a través de visites, explicacions a les escoles, ja que és aquí on hi ha la llavor que, al cap d'uns quants anys, impulsarà aquest tipus de projectes.

Es tracta de ser imaginatiu. Per cridar l'atenció sobre el patrimoni fabril, uns companys de Boston van plantar davant dels edificis industrials uns arbres cap per avall i van demostrar que creixien perfectament.

En un altre cas, es van posar tot un seguit de cartells a l'autopista amb imatges que il·lustraven la creixent disminució del sòl agrari, i amb un enunciat ben gran que deia «Protegiu els terrenys agrícoles, el paviment és per sempre».

Es tracta de pensar imaginativament i de projectar una imatge coherent. Es tracta de crear mecanismes per difondre, de crear una cultura en definitiva de transmissió d'aquestes idees, que no és gens senzilla. I això es fa amb institucions, amb jornades com aquestes, amb pàgines web, amb xerrades, etc.

Del que es tracta finalment és de situar el patrimoni cultural com a eix de qualsevol intervenció sobre el territori, en el centre de les nostres preocupacions, no tan sols quan es planteja la transformació d'un nucli antic, quan es fa un pla especial de protecció del patrimoni, ans quan es fa qualsevol tipus d'intervenció arquitectònica o urbanística.

El paisatge cultural ha d'ésser atès com ho és el patrimoni natural, que per sort avui dia és més reconegut que no ho havia estat en el passat. Cultura i natura són dues cares d'una mateixa moneda que és diu patrimoni.

Es tracta de defensar els paisatges culturals, però no per mantenir-los estrictament tal com són, no per preservar-los intactes i congelar-los. No convé, ni podem ser, fonamentalistes, pretendre mantenir tot el que tenim, perquè no disposem dels recursos necessaris per fer-ho.

Hem de superar una visió conservacionista del patrimoni, ja que el patrimoni és quelcom que es pot construir dia a dia. No es tracta simplement de mantenir l'herència cultural que hem rebut: es pot actualitzar. En un dibuix d'Astèrix, mentre aquest veia com s'aixecava el Pont du Gard, li comentava a l'Obèlix: «... Estan bojos, aquests

romans. Estan destruint el paisatge amb la seva arquitectura moderna».

Jo crec que els paisatges culturals, com el del Rec, estan cridats a jugar un paper molt important en el futur dels nostres territoris i ciutats, perquè constitueixen l'expressió de la memòria, de la identitat d'un territori. I això és el que volem essencialment preservar, la identitat, la memòria del territori. Cal fer-ho en uns moments en què domina justament el contrari. Tal com ho expressava Marc Augé amb el concepte dels «no-llocs», cada cop les ciutats són més semblants entre elles, ho són els seus centres comercials, els seus aeroports, o tants d'altres espais.

Per això és important allò que és específic d'un lloc, allò que constitueix la seva identitat, el que a nosaltres ens agrada anomenar el codi genètic d'un territori. Crec que és en el codi genètic, en la identitat d'un territori, on sempre podrem trobar la seva alternativa de futur.

Finalment, m'agradaria acabar tot recordant el que ens deia fa no tants anys a Lanzarote un grandíssim escriptor, i encara millor persona, José Saramago: «*Una societat que no respecta el territori i la petjada que hem construït sobre aquest, és una societat que no es respecta a si mateixa*».

JOAQUIM SABATÉ BEL (Barcelona, 1954) és arquitecte i catedràtic d'Urbanisme a la Universitat Politècnica de Catalunya des de 1976. És, també, llicenciat en Ciències Econòmiques (especialitat Internacional i Regional) a la UB. *Chairman* de l'«European Postgraduate Masters of Urbanism. Strategies and design for cities and territories», consorci de quatre universitats europees per impartir un primer Màster Europeu d'Urbanisme. És fundador del Laboratori Internacional de Paisatges Culturals i director de la revista *ID Identidades: Territorio, Cultura, Patrimonio*.